



Räkna q i Södermanland 1987-2017

**Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse
skyddad enligt plan- och bygglagen**

Rapportnr: 2016:16

Räkna q i Södermanland 1987-2017. Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse skyddad enligt plan- och bygglagen

Utgiven av: Länsstyrelsen i Södermanlands län

Utgivningsår: 2018

Författare: Ebba Gillbrand

Databas och statistik: Olof Pettersson

Rapportnr: 2016:16

ISSN-nr: 1400-0792

Diariennr: 436-7261-2016

Rapporten kan laddas ner via

www.lansstyrelsen.se/sodermanland/Sv/publikationer/

Eller kan beställas av

Länsstyrelsen i Södermanlands län

611 86 Nyköping

Tel: 010-223 40 00

Länk till Geodatakatalogen: <https://ext-geodatakatalog.lansstyrelsen.se/GeodataKatalogen/>

Direktlänk till sökning för Räkna q: https://ext-geodatakatalog.lansstyrelsen.se/GeodataKatalogen/?query=790371765_GeodataKatalogen_AdvancedUser_resultset&loc=sv

www.gis.lst.se

Omslagsbild: Futurumhuset i kvarteret Vågskålen vid Kungsgatan i Eskilstuna. Arkitekt Björn Hedvall, 1938. Foto: Patrick Björklund

Innehåll

1. Inledning	s. 4
2. Resultatet för indikatorerna <i>räkna q</i> och <i>rivningsförbud</i> i Sörmland	s. 6
3. Hur borde det se ut?	s. 15
4. Syfte, metod och avgränsningar	s. 17
5. Läget i landet – kulturhistoriskt värdefull bebyggelse skyddas i för liten omfattning	s. 19
6. Miljömålet God bebyggd miljö och indikatorerna <i>räkna q</i> och <i>rivningsförbud</i>	s. 23
7. Räkna q i länets kommuner	s. 24
8. Källor och litteratur	s. 29

Räkna q i Södermanland 1987-2017

Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse skyddad enligt plan- och bygglagen

1. Inledning

Byggnader och bebyggelsemiljöer är en del av vårt kulturarv, som synliggör vår historia och berikar vår livsmiljö. De är också betydelsefulla resurser i ett hållbart samhälle, såväl ur ekonomiskt, socialt och miljömässigt hänseende. Ansvaret för kulturmiljön delas av alla. Därför behöver vi tillsammans – kommunerna, länsstyrelsen och allmänheten – arbeta för att värna såväl hela bebyggelsemiljöer som enskilda byggnader. Att skydda kulturhistoriskt värdefull bebyggelse är en del av ett verkningsfullt kulturmiljöarbete och en förutsättning för att uppnå en långsiktigt hållbar samhällsutveckling.

Räkna q är ett projekt och en metod för att få en överblick över vilka byggnader och andra objekt som är skyddade enligt Plan- och bygglagen utifrån sina kulturhistoriska värden. Projektet genomförs av länsstyrelserna i landet. Hittills har 16 av 21 län medverkat. Detaljplaner och områdesbestämmelser som skyddar bebyggelse genom planbestämmelser registreras i en databas, som är tillgänglig via länsstyrelsens hemsida. Resultatet tillgängliggörs nationellt via Miljömålportalen.¹

Resultatet av *Räkna q* ger en indikation och lägesbeskrivning för det bebyggda kulturarvet, men är inte en total inventering. Miljömålsindikatorerna *q-märkt* och *rivningsförbud* är en del av det regionala miljömålsarbetet och ger ett mått på uppföljningen av det nationella miljömålet *God bebyggd miljö*.

Genom *Räkna q* kan man få en uppfattning om hur den kulturhistoriska bebyggelsen har skyddats över tid. Utifrån detta kan man göra bedömningar av vilka åtgärder som kan förbättra miljömålstillståndet. Underlaget kan vara till nytta både i kommunernas och Länsstyrelsens arbete.

I Sörmland har *Räkna q* genomförts i två omgångar. Den första genomgången avslutades 2015 och då hade alla detaljplaner med skydds- och varsamhetsbestämmelser från 1987 till 2011/2012 registrerats.² Den andra omgången avslutades 2018 och omfattar detaljplaner från 2011/2012 till 2017. I denna rapport dras slutsatser utifrån hela den genomgångna perioden, 1987-2017. Vi valt att ta med en särskild kategori för byggnader, för att få ett tydligare underlag på hur stor mängd bebyggelse som skyddats i detaljplan. Andra objekt som t.ex. träd och stenmurar kan också ges ett skydd.

¹ <https://www.miljomal.se/Miljomalen/Alla-indikatorer/Indikatorsida/?iid=246&pl=1>

² <http://www.lansstyrelsen.se/sodermanland/Sv/publikationer/2015/Pages/rakna-q.aspx>

Projektet *Räkna q* har finansierats genom det statliga kulturmiljöanslaget. Resultatet har bäring på länsstyrelsernas regleringsbrevsuppdrag för år 2016 och 2017, som bland annat handlar om hur kulturmiljöperspektivet tas om hand i miljö kvalitetsmålen. *Räkna q* har även ett nationellt upplägg som en del av länsstyrelsernas samarbete kring *Regional utveckling och samverkan i miljömålssystemet (RUS)*.

Om databasen

Länsstyrelsen uppdaterar databasen *Räkna q* årligen och registrerar nya detaljplaner med skydds- och varsamhetsbestämmelser. På så sätt finns ett uppdaterat kunskapsunderlag för den årliga miljömålsuppföljningen. En bild kan tecknas av hur stor andel byggnader som omfattas av formella skyddsbestämmelser över tid. Databasen blir ett kunskapsunderlag för kommunerna och Länsstyrelsen i samhällsplaneringen och miljömålsarbetet. Den kan även användas av en intresserad allmänhet. Databasen utgör också underlag för att uppdatera indikatorerna *q-märkt* och *rivningsförbud* på Miljömålsportalen.

Länk till Geodatakatalogen: [https://ext-](https://ext-geodatakatalog.lansstyrelsen.se/GeodataKatalogen/)

[geodatakatalog.lansstyrelsen.se/GeodataKatalogen/](https://ext-geodatakatalog.lansstyrelsen.se/GeodataKatalogen/)

Direktlänk till sökning för Räkna q: [https://ext-](https://ext-geodatakatalog.lansstyrelsen.se/GeodataKatalogen/?query=790371765_GeodataKatalogen_AdvancedUser_resultset&loc=sv)

[geodatakatalog.lansstyrelsen.se/GeodataKatalogen/?query=790371765_GeodataKatalogen_AdvancedUser_resultset&loc=sv](https://ext-geodatakatalog.lansstyrelsen.se/GeodataKatalogen/?query=790371765_GeodataKatalogen_AdvancedUser_resultset&loc=sv)

www.gis.lst.se

2. Resultatet för indikatorerna räkna q och rivningsförbud i Sörmland

För perioden 2011-2017 har 131 detaljplaner granskats, varav ett tillägg till detaljplan. För hela perioden 1987-2017 har 621 detaljplaner granskats.

- Perioden 2011-2017 har cirka 829 objekt skyddats genom planbestämmelser, varav cirka 373 är byggnader. Resterande objekt är t.ex. stenmurar, träd och diken.
- Perioden 1987-2017 har cirka 5283 objekt skyddats, varav cirka 3376 är byggnader. Resterande objekt är t.ex. stenmurar, träd och diken.
- De skyddade byggnaderna utgör cirka 1,5% av det totala byggnadsbeståndet i länet.³ Det innebär att Sörmland har ett något sämre resultat än landet i stort, där cirka 2% av det totala byggnadsbeståndet är skyddat.⁴
- En uppföljning av indikatorn *rivningsförbud* som gjordes 2015, visar att Sörmland skyddat flest byggnader i landet genom rivningsförbud (88 stycken) efter Gotland (100 stycken).⁵ Under perioden 2011-2017 har 138 byggnader fått rivningsförbud och 1987-2017 har 905 byggnader fått samma skydd. Eftersom förbud mot rivning av en byggnad utgör det starkaste lagskyddet och bara kan tilldelas särskilt värdefulla byggnader, är det positivt att Sörmland har skyddat relativt många byggnader genom rivningsförbud, trots att länet ligger under rikssnittet vad gäller skydd av bebyggelse.
- Den mest använda skyddsformen i Sörmland är skyddsbestämmelse vilket skiljer länet från många andra län där varsamhetsbestämmelse är vanligast.
- Om man i Sörmland skulle komma fram till samma slutsats som Skåne, Västra Götaland och Hallands län gjort efter att ha genomfört *Räkna q*, dvs att 10 % av bebyggelsen beräknas ha sådant kulturhistoriskt värde att den bör skyddas, skulle ungefär 22 300 byggnader i länet behöva ett formellt skydd.
- En målsättning för att förbättra miljömålstillståndet *God bebyggd miljö* och indikatorerna *q-märkt* och *rivningsförbud*, skulle kunna vara att åtminstone 5% av bebyggelsen, eller cirka 11 000 byggnader, ska vara skyddad inom 10 år. Då skulle antalet skyddade byggnader per år behöva vara cirka 1100 stycken, eller cirka 122 per kommun.
- Under perioden 1987-2010 har i medeltal 125 byggnader skyddats per år i länet. Under perioden 2011-2017 har i snitt 53 byggnader skyddats per år. Ökningstakten har alltså mer än halverats de senaste sex åren. Det är en negativ utveckling av miljömålstillståndet.
- Sammanfattningsvis kan man konstatera att en mycket liten del av det totala antalet byggnader har getts ett formellt lagskydd utifrån kulturhistoriska värden. Det gäller både Sörmlands län och landet i stort.

³ Uppgift om antalet byggnader i Sörmland, 223 696 byggnader, är hämtat från Lantmäteriets fastighetsregister år 2016 <https://www.lantmateriet.se/sv/>

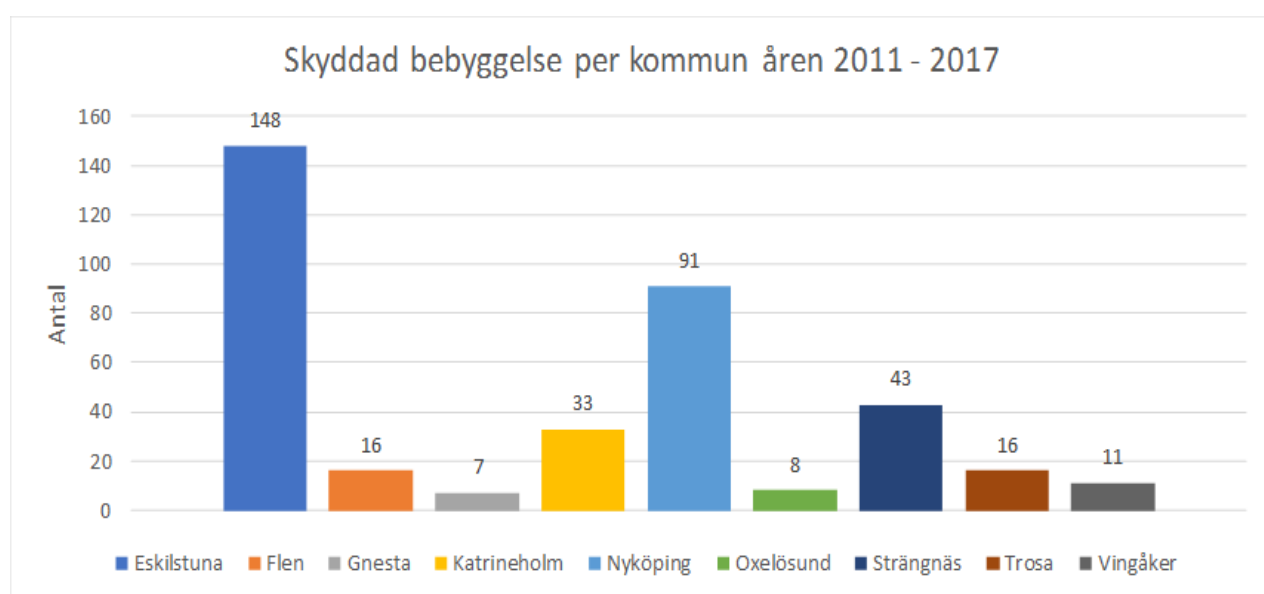
⁴ <http://www.miljomal.se/Miljomalen/Alla-indikatorer/Indikatorsida/Metod/?iid=246&pl=1&t=Land&l=SE>

⁵ <http://www.miljomal.se/Miljomalen/Alla-indikatorer/Indikatorsida/Dataunderlag-for-indikator/?iid=112&pl=1&t=Land&l=SE>

2.1 Hur ser det ut i kommunerna?

Så här många byggnader har varje kommun skyddat under perioden 2011-2017.

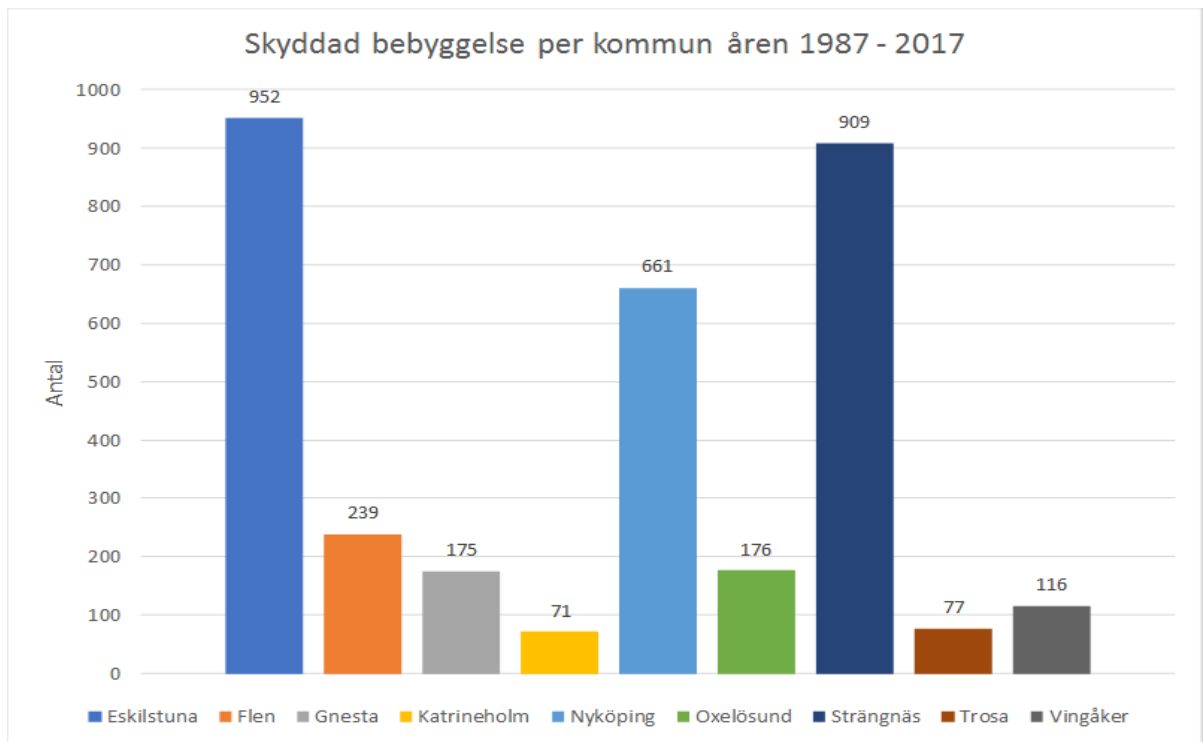
- Eskilstuna kommun: 148 byggnader
- Nyköpings kommun: 91 byggnader
- Strängnäs kommun: 43 byggnader
- Katrineholms kommun: 33 byggnader
- Trosa kommun: 16 byggnader
- Flens kommun: 16 byggnader
- Vingåkers kommun: 11 byggnader
- Oxelösunds kommun: 8 byggnader
- Gnesta kommun: 7 byggnader



Skyddad bebyggelse per kommun 2011-2017

Så här många byggnader har varje kommun skyddat under perioden 1987-2017.

- Eskilstuna kommun: 952 byggnader
- Strängnäs kommun: 909 byggnader
- Nyköpings kommun: 661 byggnader
- Flens kommun: 239 byggnader
- Oxelösunds kommun: 176 byggnader
- Gnesta kommun: 175 byggnader
- Vingåkers kommun: 116 byggnader
- Trosa kommun: 77 byggnader
- Katrineholms kommun: 71 byggnader



Skyddad bebyggelse per kommun 1987-2017

Om man tittar på hur stor del bebyggelse som varje kommun har skyddat procentuellt sett under perioden 1987-2017, ser det lite annorlunda ut.⁶

- Oxelösunds kommun: cirka 2,0%
- Eskilstuna kommun: cirka 1,8 %
- Nyköpings kommun: cirka 1,6%
- Gnesta kommun: cirka 1,3%
- Flens kommun: cirka 1,1%
- Vingåkers kommun: cirka 0,9%
- Trosa kommun: cirka 0,6%
- Strängnäs kommun: cirka 0,3%
- Katrineholms kommun: cirka 0,2%

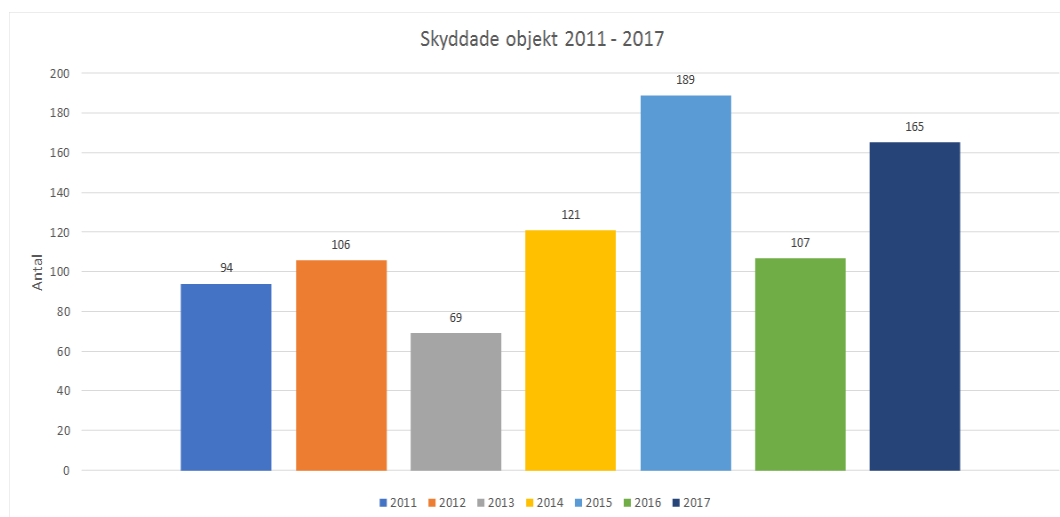
I länet i stort är cirka 1,5% av bebyggelsen skyddad. Det är bara Oxelösund, Eskilstuna och Nyköpings kommuner som skyddat något större andel än genomsnittet. Då 1,5% i sig är en mycket låg siffra kan konstateras att det är en liten del av kommunernas bebyggelse totalt sett som är skyddad.

⁶ Uppgift om antalet byggnader per kommun är hämtat från Lantmäteriets fastighetsregister år 2016 <https://www.lantmateriet.se/sv/>

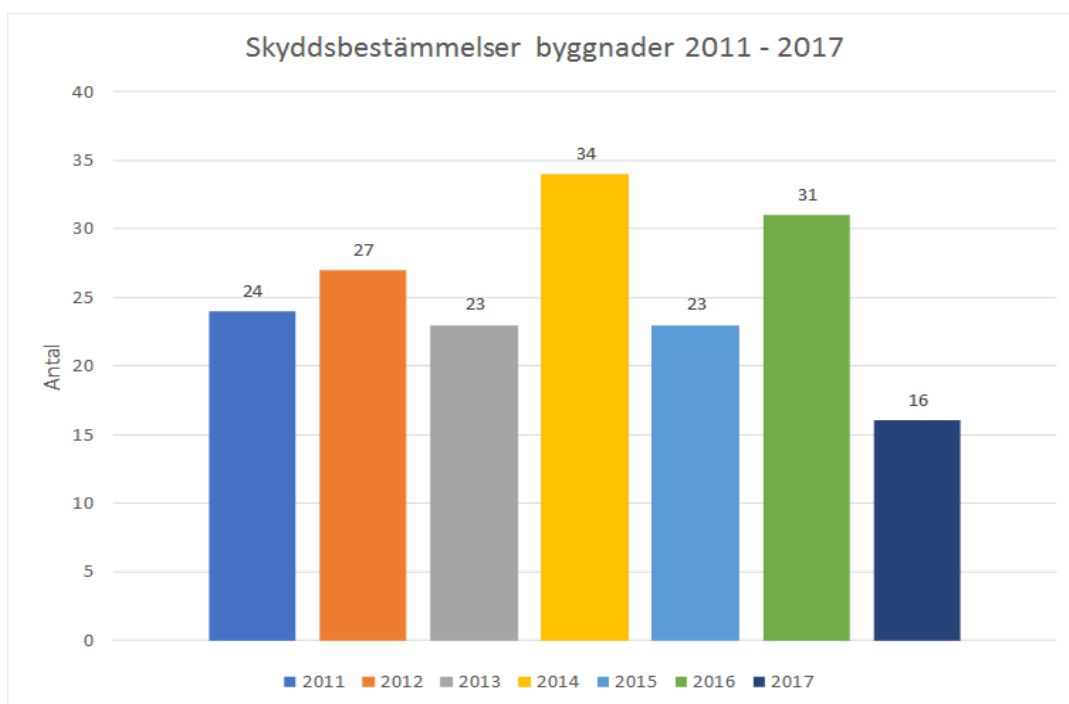
2.2 Vilka typer av skydd används?

Skydds- och varsamhetsbestämmelser 2011-2017

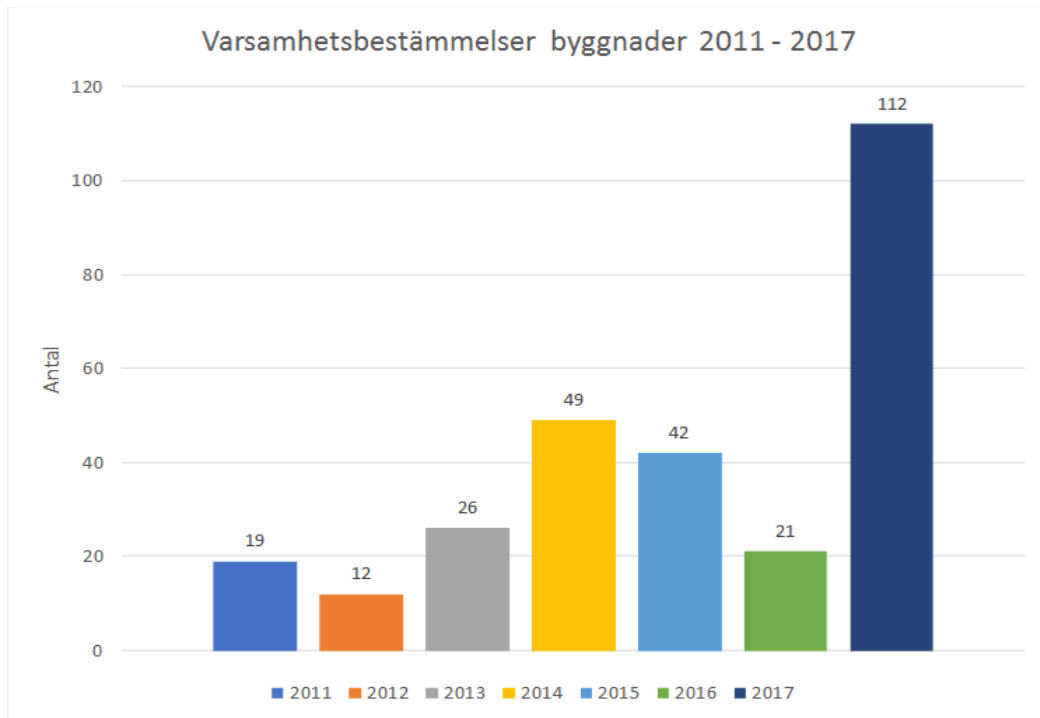
Under perioden 2011-2017 har 851 objekt skyddats, varav 373 är byggnader. 178 byggnader omfattas av skyddsbestämmelser och 281 byggnader omfattas av varsamhetsbestämmelser.



Antal objekt som omfattas av skydd genom planbestämmelser 2011-2017, dvs byggnader, träd etc, 851 stycken



Byggnader som omfattas av skyddsbestämmelser 2011-2017, 178 stycken



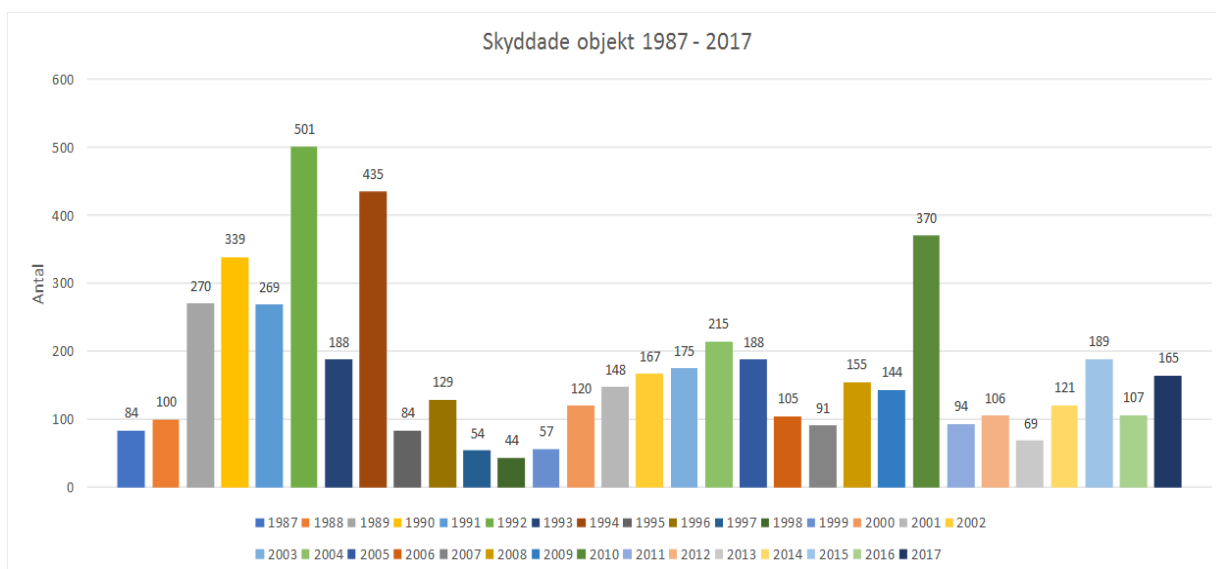
Byggnader som omfattas av varsamhetsbestämmelser 2011-2017, 281 stycken



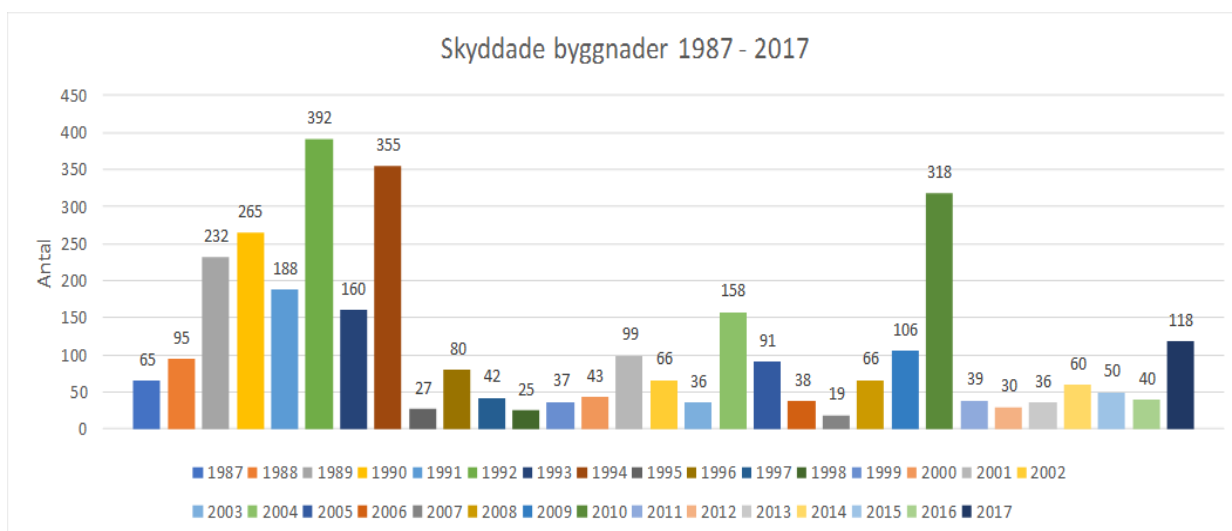
Folkets hus, kv Vildvinet, Oxelösunds kommun. Arkitekt Alfred Weissenberg, 1956. Foto: Ebba Gillbrand

Skydds- och varsamhetsbestämmelser 1987-2017

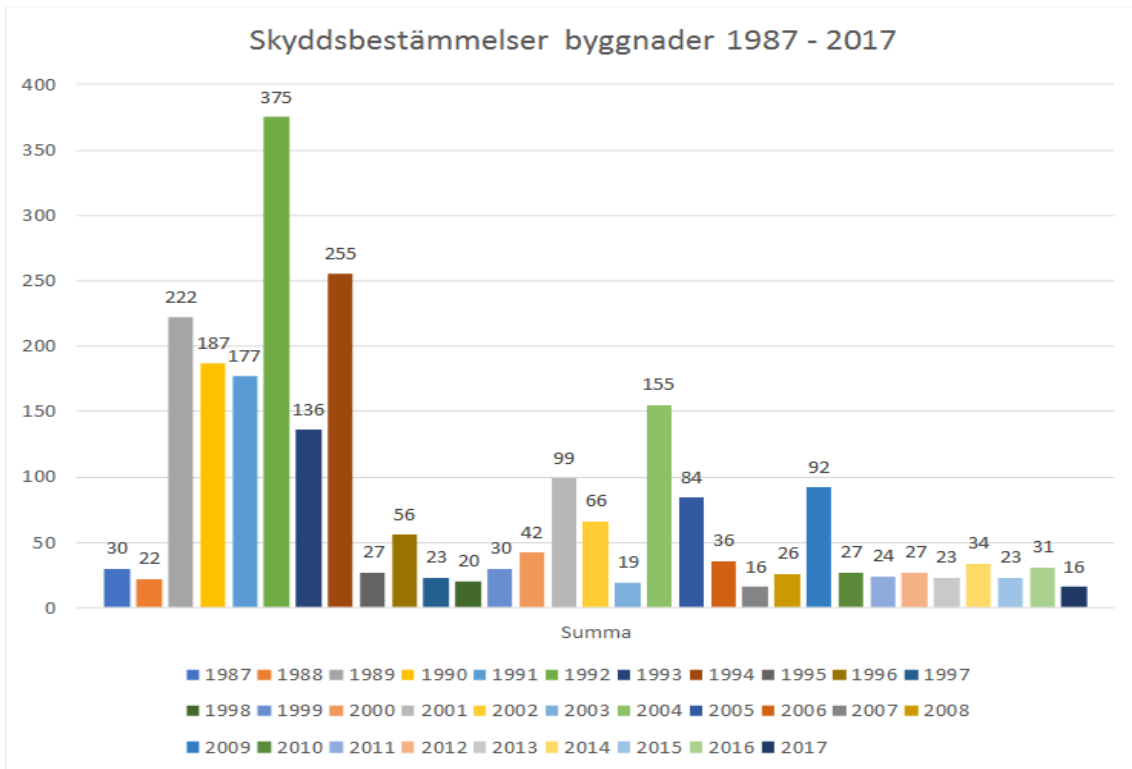
Under perioden 1987-2017 har 5283 objekt skyddats, varav 3376 är byggnader. 2400 byggnader omfattas av skyddsbestämmelser och 1644 byggnader omfattas av varsamhetsbestämmelser. Den mest använda skyddsformen i Sörmland är skyddsbestämmelse, vilket skiljer länet från många andra län där varsamhetsbestämmelse är vanligast.



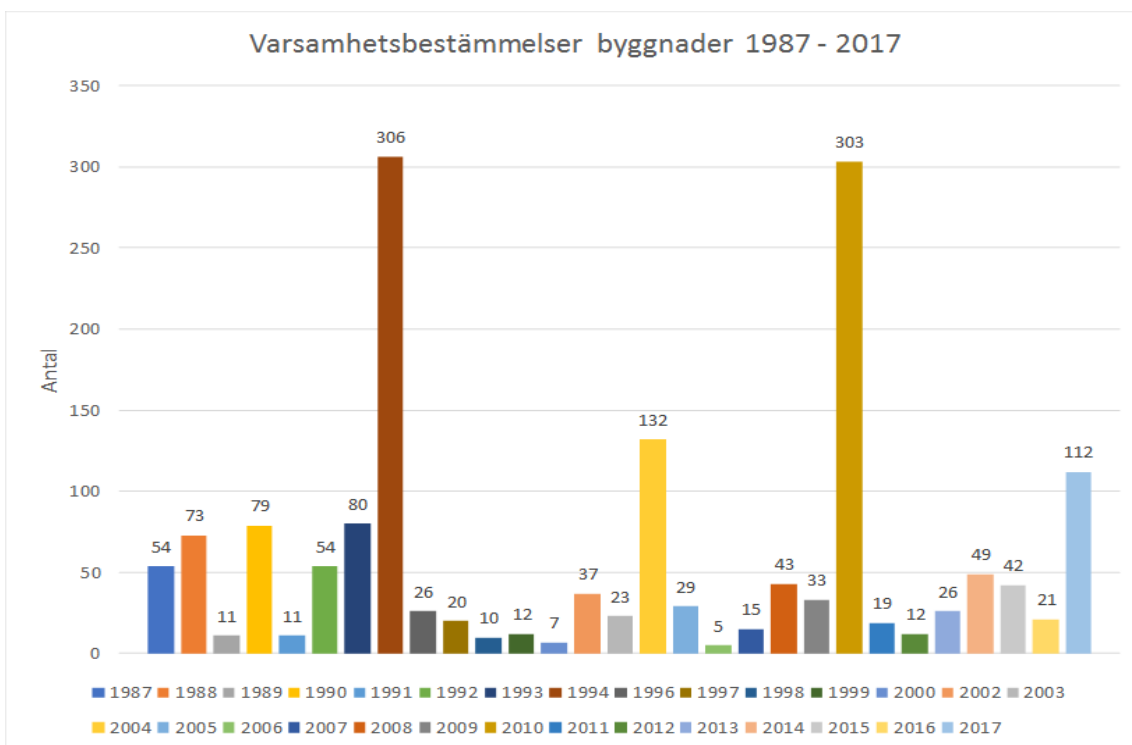
Antal objekt som omfattas av skydd genom planbestämmelser 1987-2017, dvs byggnader, träd etc, 5283 stycken.



Byggnader som omfattas av skydd genom planbestämmelser 1987-2017, 3376 stycken



Byggnader som omfattas av skyddsbestämmelser 1987-2017, 2400 stycken

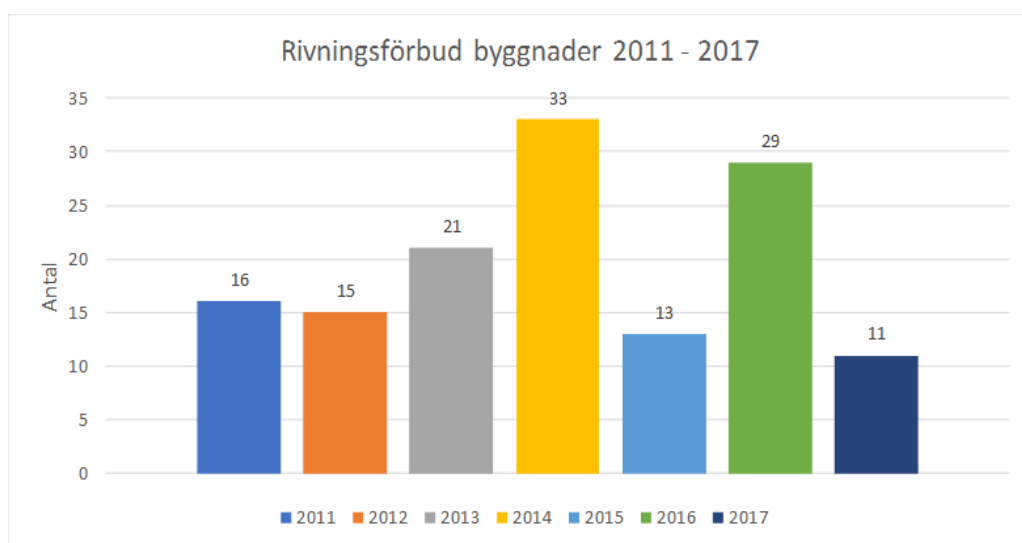


Byggnader som omfattas av varsamhetsbestämmelser 1987-2017, 1644 stycken

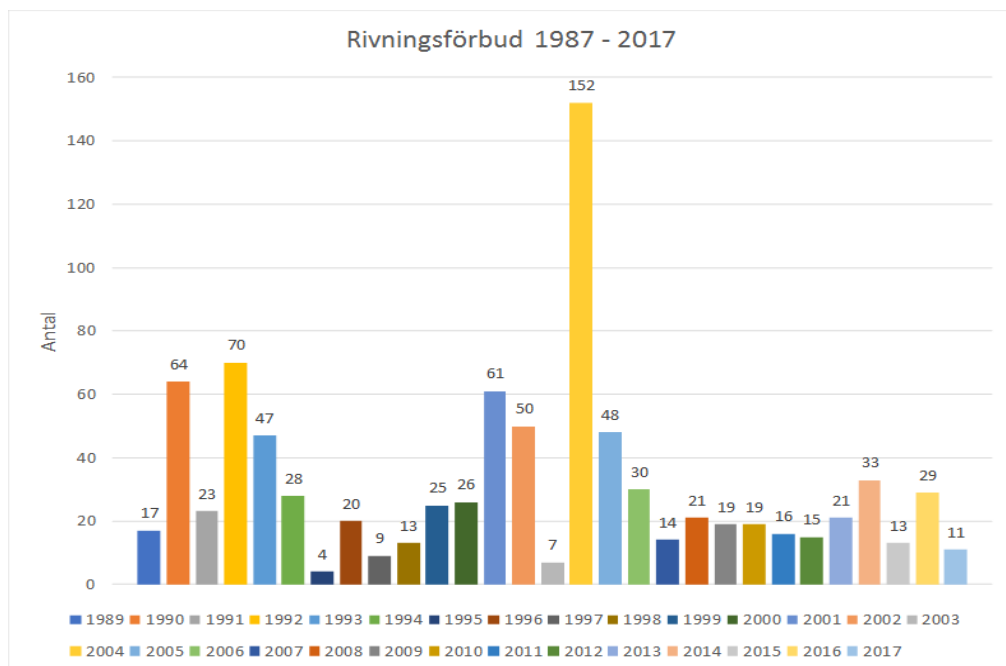
Rivningsförbud

Under perioden 2011-2017 har 138 byggnader skyddats genom rivningsförbud, det enskilt viktigaste skyddet av kulturhistorisk bebyggelse. Under perioden 1987-2017 har 905 byggnader skyddats genom rivningsförbud.

En uppföljning av indikatorn rivningsförbud som gjordes 2015 visar att Sörmland skyddat flest byggnader i landet genom rivningsförbud (88 stycken) efter Gotland (100 stycken).⁷ Då förbud mot rivning av en byggnad utgör det starkaste lagskyddet och bara kan tilldelas särskilt värdefulla byggnader, får det ses som positivt att Sörmland har skyddat relativt många byggnader genom rivningsförbud, trots att länet ligger under riksnittet vad gäller skydd av bebyggelse totalt sett (1,5%).



Byggnader som omfattas av rivningsförbud 2011-2017, 138 stycken



Byggnader som omfattas av rivningsförbud 1987-2017, 905 stycken

⁷ <http://www.miljomal.se/Miljomalen/Alla-indikatorer/Indikatorsida/Dataunderlag-for-indikator/?iid=112&pl=1&t=Land&l=SE>

Omfattningen av skyddet varierar

Omfattningen av skyddet varierar - från rivningsförbud kombinerat med detaljerade skyddsbestämmelser - till allmänt hållna bestämmelser eller riktlinjer. Den mest använda skyddsformen i Sörmland är skyddsbestämmelse, vilket skiljer länet från många andra län där varsamhetsbestämmelse är vanligast.

Genomgången av detaljplaner från perioden 1987 till 2017 visar att lydelsen eller preciseringen av skydds- och varsamhetsbestämmelser på plankartan har blivit tydligare under de senaste åren. Det kan t.ex. bero på att Boverket blivit tydligare i sina rekommendationer, att kommunerna har bättre kompetens och kunskapsunderlag och att Länsstyrelsen har blivit bättre på att följa upp detaljplaner.

Var skyddas bebyggelsen?

Liksom tidigare visar genomgången att det största antalet skyddade byggnader finns i länets tätorter. Det är i tätorterna som exploateringstrycket oftast är högst och där upprättas i regel flest detaljplaner. Trots det saknar många värdefulla byggnader i stadskärnorna ett skydd eftersom detaljplanerna där ofta är gamla.

På landsbygden regleras bebyggelsen sällan genom planbestämmelser. Ett helhetsgrepp behöver tas i översiktsplaner vad gäller skydd av värdefull bebyggelse på landsbygden. Till exempel bör ställningstaganden och riktlinjer för bygglovsprövning anges i översiktsplanen.



Funkisvilla, Skeppargatan, Torshälla. Foto: Patrick Björklund

3. Hur borde det se ut?

3.1 Kan fem procent av bebyggelsen vara skyddad om 10 år?

Halland har som enda län i Sverige under åren 2005 till 2009 gjort en totalinventering av länets kulturhistoriskt värdefulla bebyggelse. Resultatet visar att drygt 10 000 objekt eller 10% av den totala bebyggelsen i Hallands län har sådana kulturhistoriska värden att den bör skyddas genom planbestämmelser. Inventeringsmaterialet kan ses som något av kulturmiljövårdens motsvarighet till naturvårdens "rödlistade arter".⁸

Skåne och Västra Götalands län drar samma slutsats efter att man genomfört projektet *Räkna q*, dvs att cirka 10% av den totala bebyggelsen i respektive län har sådana kulturhistoriska värden att den bör ges ett skydd.⁹

Om man i Sörmland skulle komma fram till samma slutsats som dessa län, att 10% av bebyggelsen bör skyddas, skulle ungefär 22 300 byggnader behöva ett formellt skydd.

En målsättning för att förbättra miljömålstillståndet *God bebyggd miljö* och indikatorerna *q-märkt* och *rivningsförbud*, skulle kunna vara att åtminstone 5% av bebyggelsen, eller cirka 11 000 byggnader, ska vara skyddad inom 10 år. Då skulle antalet skyddade byggnader per år behöva vara cirka 1100 stycken, eller cirka 122 per kommun. Under perioden 1987-2010 har i medeltal 125 byggnader skyddats per år. Under perioden 2011-2017 har i snitt 53 byggnader skyddats per år i länet. Ökningstakten har alltså mer än halverats de senaste sex åren.

Ett mål för skydd av kulturhistorisk bebyggelse skulle kunna formuleras som en gemensam åtgärd för kommunerna och Länsstyrelsen inom det *Regionala åtgärdsprogrammet för miljömålen*. På så sätt kan arbetet med skydd av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och andra objekt kunna lyftas in i en struktur för miljömålsarbetet i länet.

Tillståndet för miljömålet *God bebyggd miljö* kan följas upp genom att man undersöker hur många *rivningsförbud*, totalt 951 stycken, som fortfarande gäller, d.v.s. kontrollera att byggnaderna inte har rivits. På så vis får man en uppföljning indikatorn rivningsförbud, det viktigaste instrumentet för att skydda kulturhistorisk bebyggelse.

3.2 Var behöver bebyggelse skyddas?

I länets kommuner finns många byggnader med höga kulturhistoriska värden från olika tider, som borde ges ett skydd. Det finns anledning att inventera skyddsvärd bebyggelse och också aktivt arbeta med att ta fram detaljplaner för detta ändamål. Det kan t.ex. gälla stadskärnorna, där detaljplanerna ofta är gamla. Värt att notera är att många av städerna och centralorterna i länet är riksintressen för kulturmiljövården. De kulturhistoriska värdena i dessa områden är så höga att de bedömts vara av nationellt intresse.

Flera av länets kommuner har de senaste åren tagit fram kulturmiljöunderlag i form av kulturmiljöprogram och översiktliga områdesbeskrivningar/bebyggelseinventeringar, med stöd av kulturmiljöbidrag från Länsstyrelsen. Dessa underlag är en bra utgångspunkt för att ta fram nya detaljplaner, där bebyggelsen skyddas. Områdesbestämmelser kan också vara ett bra

⁸ <http://www.kulturmiljohalland.se/bebyggelseinventering.html>

⁹ Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse skyddad enligt PBL, Länsstyrelsen Västra Götalands län, rapport 2013:56.

instrument för att skydda värdefull bebyggelse utanför detaljplanelagt område, t.ex. på landsbygden inom riksintresseområden för kulturmiljö.

I kommunernas arbete med att skydda kulturhistorisk bebyggelse är det särskilt viktigt att skydda bebyggelse som finns i områden:

- Med höga taxeringsvärden, t.ex. längs kusterna och i de större städerna
- På landsbygden med samlad kulturhistoriskt värdefull bebyggelse
- Där exploateringstrycket är högt
- Där underhållet är eftersatt
- Där det finns kulturhistoriskt värdefull bebyggelse från 1950-talet och framåt



Exempel på bebyggelse som kanske bör skyddas i framtiden? Kv Fiskpigan, Trosa. Foto: Karin Beckman-Thoor

4. Syfte, metod och avgränsningar

Räkna q är en metod för att digitalt registrera bebyggelse som är skyddad enligt Plan- och bygglagen. Det är en del av det regionala miljömålsarbetet och ger ett mått på uppföljningen av det nationella miljömålet *God bebyggd miljö*. Projektet har ett nationellt perspektiv och utgör en del av *Regional utveckling och samverkan i miljömålssystemet (RUS)*.

4.1 Syfte

Syftet med *Räkna q* är att kartlägga var och i vilken utsträckning det finns byggnader i länet som till följd av sina kulturhistoriska värden har fått ett skydd i detaljplan. Syftet är även att följa hur den kulturhistoriska bebyggelsen skyddas över tid samt ge förslag på åtgärder. Resultatet ger en indikation på miljömålstillståndet för *God bebyggd miljö* genom indikatorerna *q-märkt* och *rivningsförbud*.

Denna rapport omfattar resultatet av genomgången 2011-2017, men slutsatser dras även utifrån hela den undersökta perioden 1987-2017.

4.2 Metod

Det finns flera sätt att skydda och tillvarata bebyggelse. Det mest effektiva och omfattande regleringen är den som görs med hjälp av skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplaner och områdesbestämmelser, d.v.s. genom Plan- och bygglagen.

Länsstyrelsen har granskat detaljplaner från 2011 till och med 2017 i länets nio kommuner. Undersökningen bygger även vidare på resultatet från perioden 1987-2011. Arbetet har utförts av två antikvarier på kulturmiljöfunktionen. De byggnader eller objekt som har skydds- eller varsamhetsbestämmelser och rivningsförbud har registrerats i en geodatabas med tillhörande attributtabell och ett punktskikt som visar var objekten ligger. Databasen är kopplad till ett GIS.

Registreringen har skett enligt en manual som RUS, Regional utveckling och samverkan i miljömålssystemet, tagit fram. Riktlinjer finns för vilka obligatoriska uppgifter som ska registreras vilket har varit ett krav för nationell samordning. Dessa uppgifter är t.ex. kommun, skyddsbestämmelse (t.ex. q), varsamhetsbestämmelse (t.ex. k), rivningsförbud, information (om bestämmelsen t.ex. avser träd eller vegetation) och typ av reglering (t.ex. detaljplan eller områdesbestämmelse).

Länsstyrelsen har valt att lägga till en kolumn för byggnader i databasen för att få ett tydligare underlag om hur stor andel bebyggelse som berörs.

4.3 Källmaterial

Källmaterialet har varit alla detaljplaner som vunnit laga kraft mellan 2011 och 2017 och som skickats in till Länsstyrelsens planarkiv. Det är framförallt plankartorna som granskats. I de fall plankartorna varit otydliga har även den tillhörande planbeskrivningen studerats. För de aktuella åren finns 131 detaljplaner, varav en är ett tillägg till detaljplan, som har någon form av skydd för bebyggelse eller natur. Under perioden har inga områdesbestämmelser fastställts.

4.4 Avgränsningar

Den geografiska avgränsningen har varit Södermanlands län med dess nio kommuner; Eskilstuna, Flen, Gnesta, Katrineholm, Nyköping, Oxelösund, Strängnäs, Trosa och Vingåker.

Enbart skydds- och varsamhetsbestämmelser som har utformats som en faktisk bestämmelse har tagits med, inte om de formulerats som en upplysning. Det är alltså lydelsen av bestämmelsen som avgör om den registrerats. Till exempel har en bestämmelse som markerats med (q) på plankartan inte per automatik registrerats som en skyddsbestämmelse. I övrigt har ingen bedömning av bestämmelsernas utformning eller kvalitet gjorts.

Eftersom metoden är begränsad till att registrera skydds- och varsamhetsbestämmelser ingår inte andra former av bestämmelser som kan motsvara ett skydd, t.ex. höjd bygglovsplikt eller begränsad/ingen bygg rätt med kompletterande utformningsbestämmelser. Enbart skydds- och varsamhetsbestämmelser för befintlig bebyggelse har registrerats, d.v.s. inte för ny bebyggelse. Hänsyns/utformningsbestämmelse (f) har inte registrerats.

4.5 Identifierade felfaktorer

Vissa diskrepanser finns beroende på databasens upplägg. Den är uppbyggd på så sätt att registreringen utgått från ett punkttema vilket fungerar väl för byggnader och mindre objekt. För långsträckta och yttäckande objekt hade det varit en fördel att registrera dessa som linjer eller polygoner.

Det är den befintliga bebyggelsen och objekten som fanns vid plantillfället som har registrerats, d.v.s. inga uppföljningar har gjorts angående de förändringar som kan ha skett senare, t.ex. att ny bebyggelse har tillkommit eller rivits.

En felfaktor är att samma objekt, t.ex. en byggnad eller ett träd, kan omfattas av skydd i flera detaljplaner. Det har inte varit möjligt inom projektets ramar att undersöka om en detaljplan upphävts eller ändrats eller om en byggnad rivits eller förvanskats eller ett träd tagits ner, trots skydd i plan. En annan felfaktor är att brytpunkten mellan 2011 och 2012 inte är definitiv. Vissa detaljplaner som gäller 2011 har antagits först 2012.



Mangårdsbyggnad, Bogsta, Nyköpings kommun. Foto: Patrick Björklund

5. Läget i landet – kulturhistoriskt värdefull bebyggelse skyddas i för liten omfattning

Hittills har *Räkna q* genomförts i 16 av 21 län. I tio av dessa län har grundregistrering utförts. Resultatet visar att ökningen i antalet skyddade byggnader går långsamt och sker från en mycket låg nivå. Det finns stora geografiska skillnader i användningen av skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan. Skillnaderna mellan olika kommuner kan till viss del förklaras mot bakgrund av olika ambitionsnivåer och tillgång till kompetens.

I landet som helhet ökar antalet skyddade byggnader i detaljplan eller områdesbestämmelser stadigt, men i mindre omfattning än tidigare. Tillkomsten av nya bestämmelser varierar från år till år. Ökningen är kontinuerlig i de län som har genomfört *Räkna q*. Utvecklingen följer till stora delar tillkomsten av nya detaljplaner. Språngvisa ökningarna hänger sannolikt ihop med tillkomsten av detaljplaner i områden med hög andel värdefull bebyggelse.

Antalet skyddade byggnader kan uppskattas till ca 67 000 i riket. Antalet byggnader som årligen skyddas kan uppskattas till ca 2600. Andelen skyddade byggnader av det totala byggnadsbeståndet i riket (minst 3,1 miljoner) uppgår, utifrån dessa antaganden, till ca 2 procent.¹⁰

I Naturvårdsverkets senaste uppföljning av miljömålen, "Mål i sikte" 2015, beskrivs den övergripande utvecklingen för kulturmiljövårdens bevarande som negativ.

Kulturmiljövärden förloras successivt. Det sker bl.a. genom /.../ ovarsamhet vid exploatering i stads- och kustmiljöer och genom att många värdefulla byggnader förvandlas till överloppsbyggnader och därmed förfaller eller rivs.

Det är framförallt i storstadsregioner, kustområden och större städer och tätorter som ett ökat exploateringsstryck medför att kulturmiljövärden försvinner. Förtätning av innerstäder kan innebära att värden går förlorade om inte grundläggande förutsättningar såsom skydd, hänsyn och varsamhet för kulturmiljön tillämpas i den fysiska planeringen. I anslutning till städer och större tätorter tas också omgivande markområden, ofta jordbruksmark, i anspråk för bostäder och andra verksamheter. Kulturmiljövärden kopplade till lämningar, landskapselement och kulturlandskap förloras utifrån den nuvarande utvecklingen.

Kommunerna har i och med plan- och bygglagen en avgörande rådighet när det gäller att bevara och utveckla kulturmiljöer. Fortfarande finns brister relaterade till att skydd av kulturhistoriskt värdefulla byggnader inte upprättas i tillräcklig omfattning, att antikvarisk kompetens samt aktuella kunskapsunderlag saknas.

Vad gäller skydd av bebyggelse omfattas uppskattningsvis cirka 2 procent av bebyggelsen i riket av någon form av skydds- eller varsamhetsbestämmelse i detaljplan och områdesbestämmelser, och ökningstakten har avtagit. I regel finns det mer skyddad bebyggelse i kommuner som har tillgång till antikvarisk kompetens och aktuella kunskapsunderlag. En avgörande fråga är därför hur dessa förutsättningar kan uppfyllas i så många kommuner som möjligt.¹¹

¹⁰ <http://www.miljomal.se/Miljomalen/Alla-indikatorer/Indikator sida/Metod/?iid=246&pl=1&t=Land&l=SE>

¹¹ <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer6400/978-91-620-6684-0.pdf?pid=15504>

5.1 Tillgången till antikvarisk kompetens är avgörande

Studier visar att om kulturhistoriskt värdefull bebyggelse ska kunna tas tillvara i samhällsutvecklingen behöver hela kedjan hänga samman, dvs att kommunerna har tillgång till aktuella kunskapsunderlag och antikvarisk kompetens samt att kulturhistoriskt värdefull bebyggelse säkerställs juridiskt.¹²

I Boverkets miljömålsenkät 2015 har kommunerna besvarat frågan om de har tillgång till antikvarisk kompetens. Ur svaren framgår att enbart 35 procent av Sveriges kommuner har detta.¹³ En utvärdering från Riksantikvarieämbetet 2017, där 77 kommuner har intervjuats, visar att 60 % av kommunerna inte har tillgång till antikvarisk kompetens i tillräcklig omfattning.¹⁴

I Sörmland är det bara Eskilstuna, Strängnäs och Trosa kommuner som har tillgång till egen kulturhistorisk kompetens i form av stadsantikvarie, stadsarkitekt eller bygglovhandläggare med bebyggelseantikvarisk kompetens. Tillgången till antikvarisk kompetens är avgörande för att kunna ta tillvara de kulturvärden som den byggda miljön förmedlar och använda det som en resurs i samhällsplaneringen.

Länsstyrelsen har byggnadsantikvarisk kompetens och samverkar med kommunerna i planprocessen. I yttranden över detaljplaner och översiktsplaner ger Länsstyrelsen råd kring hur kulturmiljöer kan bevaras, användas och utvecklas. Kommunerna hör samman ofta dessa synpunkter, vilket kommer till uttryck i tydligare skyddsbestämmelser och att fler byggnader skyddas. På så vis tar stat och kommun ett gemensamt ansvar för skydd av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.



Detalj av fabriksbyggnad, Gnesta. Arkitekt Ralph Erskine. Foto: Patrick Björklund

¹² http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/10799/Rapp2017_9.pdf?sequence=1&isAllowed=y

¹³ <http://www.boverket.se/sv/samhallsplanering/sa-planeras-sverige/nationella-mal-for-planering/miljomalsarbete/god-bebyggd-miljo/miljomalsenkaten/resultat-fran-miljomalsenkaten/>

¹⁴ http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/10799/Rapp2017_9.pdf?sequence=1&isAllowed=y

5.2 Hur omhändertas kulturvärden i planeringen?

Behovet av och efterfrågan på bostäder är en dagsaktuell fråga och för närvarande genomför regeringen den största bostadspolitiska satsningen på 20 år. De senaste åren har ett antal ändringar i plan- och bygglagen införts som syftar till en effektivare och enklare plan- och bygglovsprocess.

Riksantikvarieämbetet har 2017 utvärderat 77 kommuners arbete med att tillvarata kulturvärden i planerings- och bygglovsprocesser¹⁵. Enligt kommunerna är de fyra viktigaste faktorerna för att kunna ta hänsyn till kulturvärden:

- Formellt skydd i detaljplaner och områdesbestämmelser
- Politiskt antaget kulturmiljöprogram
- Tillgång till antikvarisk kompetens
- Att kulturvärden beskrivs i översiktsplaner

När byggtakten ökar, förstärks behoven av att kulturvärden är formellt skyddade och att kulturvärden finns beskrivna i översiktsplaner. Formellt skydd i detaljplan och områdesbestämmelser ses av kommunerna som den viktigaste förutsättningen för att ta hänsyn till kulturvärden. För att kulturvärden ska kunna bevaras och utvecklas behöver kommunen ha tillgång till rätt kompetens. Hela 60 procent av kommunerna uppger att de inte har tillräcklig tillgång till antikvarisk kompetens.

Slutsatsen är att två av tre kommuner saknar de förutsättningar som de behöver för att ta hänsyn till kulturvärden. Bygglovsbefriade åtgärder har en negativ påverkan på kommunernas förutsättningar.

5.3 Kulturvärden försvinner i byggprocessen

Riksantikvarieämbetet har även undersökt i vilken utsträckning kulturvärden uppmärksammas i byggprocessen.¹⁶ Slutsatsen är att det finns omfattande brister i hur kulturvärden hanteras i samband med ändring av byggnader med kulturvärden. Trots att en byggnad har utpekade kulturvärden eller ligger inom ett område där hänsyn till kulturvärden uttryckligen ska tas, är detta något som i de flesta fall inte uppmärksammas i ett bygglovsärende.

Kulturvärden prioriteras inte av olika skäl i byggprocessen. De krav på varsamhet som fastslås i bygglovsbeslut eller startbesked har fallit bort när processen når slutsamråd eller slutbesked. Kontrollplanerna saknar nästan helt kontrollpunkter för att kulturvärdena ska kunna följas upp. Samtidigt finns det kommuner som utmärker sig positivt, bland annat Stockholm och Gotland.

En kombination av faktorer påverkar om kulturvärden tas tillvara. Tillgång till antikvarisk kompetens är en viktig faktor, men för att den också ska kunna användas och kunna påverka krävs bland annat att det finns rutiner för när antikvarisk kompetens ska tillfrågas eller ingå i byggprocessen. Andra framgångsfaktorer som relaterar till detta är att ha bygglovshandläggare med antikvarisk utbildning eller handläggare och byggnadsinspektörer med kunskap om kulturvärden.

Gemensamma handläggarmöten där antikvarisk kompetens ingår skapar samsyn och enhetlighet gällande bland annat kulturvärdenas hantering. Även rutiner, checklistor och mallar

¹⁵ http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/10799/Rapp2017_9.pdf?sequence=1&isAllowed=y

¹⁶ Kulturvärden försvinner i byggprocessen. <http://raa.diva-portal.org/smash/get/diva2:1246354/FULLTEXT01.pdf>

har en positiv inverkan på hur kulturvärden uppmärksammas och bidrar till att dessa värden följs upp i byggprocessens olika moment.

Kunskapsunderlag som kulturmiljöprogram och inventeringar används för att bedöma när det finns kulturvärden att ta hänsyn till eller motivera behov av antikvarisk förundersökning eller involverande av sakkunnig för kulturvärden. Slutligen är skydds- eller varsamhetsbestämmelser i detaljplan en framgångsfaktor för att kulturvärden ska kunna uppmärksammas eller följas upp i byggprocessen.



Grävbyggnaden, Högsjö, Vingåkers kommun. Foto: Karin Beckman-Thoor

6. Miljömålet God bebyggd miljö och indikatorerna räkna q och rivningsförbud

Det svenska miljömålssystemet består av ett generationsmål, sexton miljö kvalitetsmål och cirka tjugo aktuella etappmål. *God bebyggd miljö* är ett av miljö kvalitetsmålen och *räkna q* och *rivningsförbud* är två av indikatorerna som visar hur det går för miljömålet.

För uppföljningen av *God bebyggd miljö* finns fem indikatorer med koppling till kulturmiljö:

- q-märkt
- rivningsförbud
- byggnadsminnen
- antikvarisk kompetens
- planeringsunderlag kulturmiljö

Riksdagens definition av miljö kvalitetsmålet *God bebyggd miljö*:

Städer, tätorter och annan bebyggd miljö ska utgöra en god och hälsosam livsmiljö samt medverka till en god regional och global miljö. Natur- och kulturvärden ska tas till vara och utvecklas. Byggnader och anläggningar ska lokaliseras och utformas på ett miljöanpassat sätt och så att en långsiktigt god hushållning med mark, vatten och andra resurser främjas.

För *God bebyggd miljö* har tio preciseringar fastställts. Hälften av dem har bäring på kulturmiljö och kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

Hållbar bebyggelsestruktur

En långsiktigt hållbar bebyggelsestruktur har utvecklats både vid nylokalisering av byggnader, anläggningar och verksamheter och vid användning, förvaltning och omvandling av befintlig bebyggelse samtidigt som byggnader är hållbart utformade.

Hållbar samhällsplanering

Städer och tätorter samt sambandet mellan tätorter och landsbygd är planerade utifrån ett sammanhållet och hållbart perspektiv på sociala, ekonomiska samt miljö- och hälsorelaterade frågor.

Kulturvärden i bebyggd miljö

Det kulturella, historiska och arkitektoniska arvet i form av värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer samt platser och landskap bevaras, används och utvecklas.

God vardagsmiljö

Den bebyggda miljön utgår från och stöder människans behov, ger skönhetsupplevelser och trevnad samt har ett varierat utbud av bostäder, arbetsplatser, service och kultur.

Hushållning med energi och naturresurser

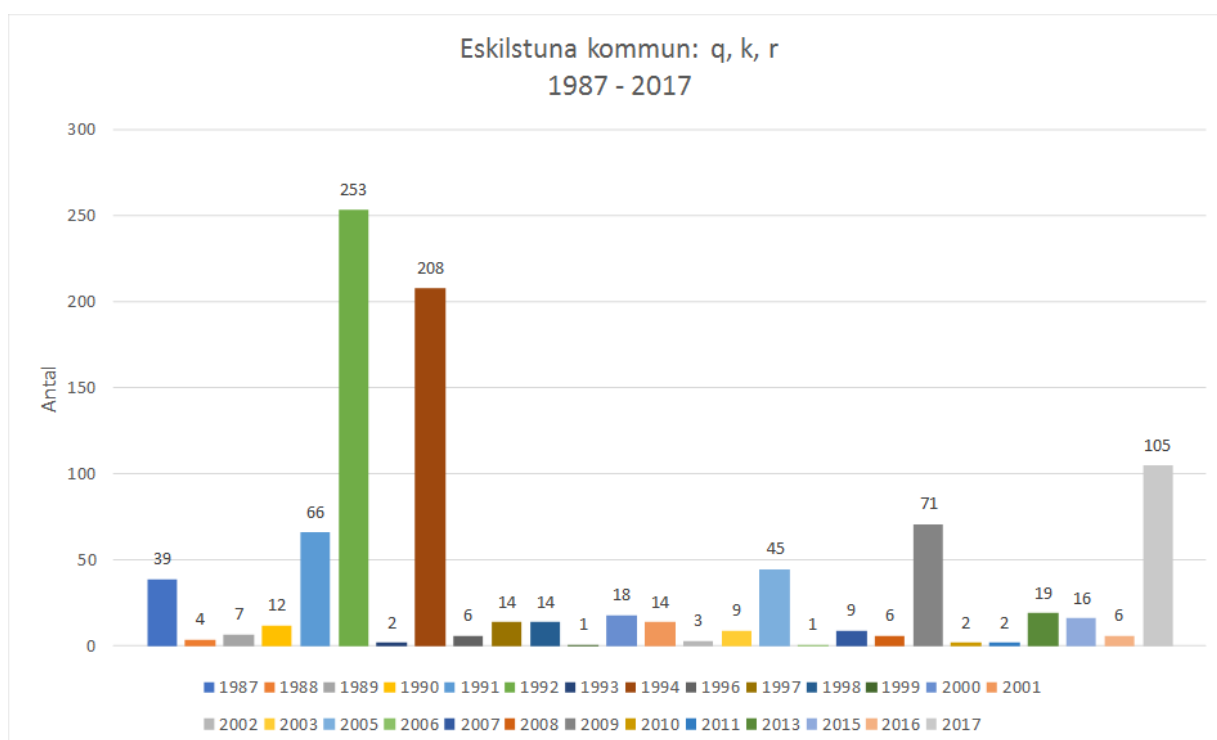
Användningen av energi, mark, vatten och andra naturresurser sker på ett effektivt, resursbesparande och miljöanpassat sätt för att på sikt minska och att främst förnybara energikällor används.

7. Räkna q i länets kommuner

Här följer en presentation över hur många byggnader i varje kommun som har getts ett skydd i detaljplan under perioden 1987-2017. Ibland varierar antalet skyddade byggnader ganska kraftigt över åren. Det kan bero på att vissa detaljplaner är ytmässigt omfattande och innehåller stor mängd bebyggelse. För vissa år blir effekten stor av en omfattande plan. Redovisningen för kommunerna varierar och en del år saknas. Det beror på att det inte antogs några detaljplaner med skyddsbestämmelser dessa år.

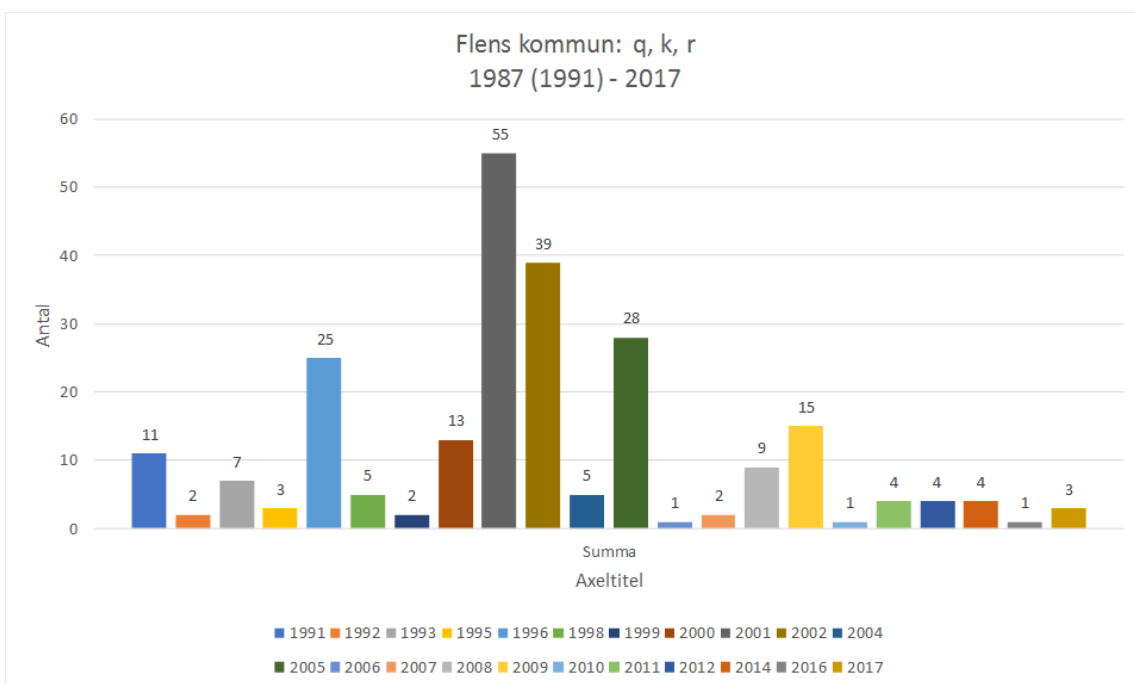
Eskilstuna

I Eskilstuna kommun har totalt 952 byggnader försetts med skydds- och varsamhetsbestämmelser och/eller rivningsförbud.



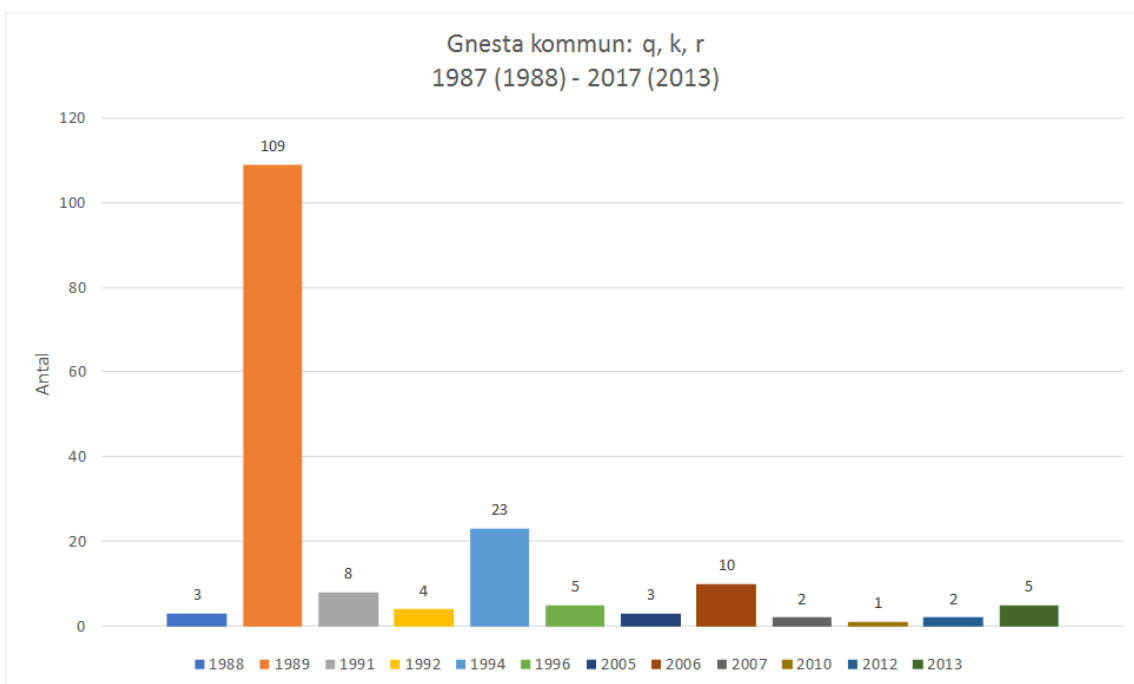
Flen

I Flen kommun har totalt 239 byggnader försetts med skydds- och varsamhetsbestämmelser och/eller rivningsförbud.



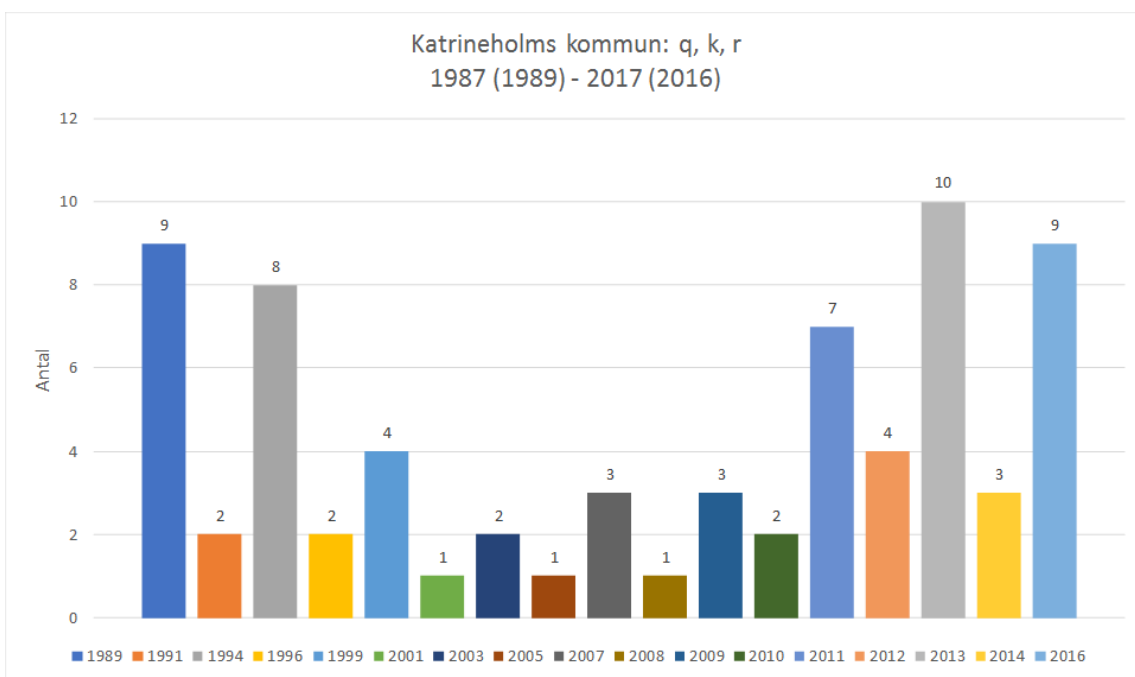
Gnesta

I Gnesta kommun har totalt 175 byggnader försetts med skydds- och varsamhetsbestämmelser och/eller rivningsförbud.



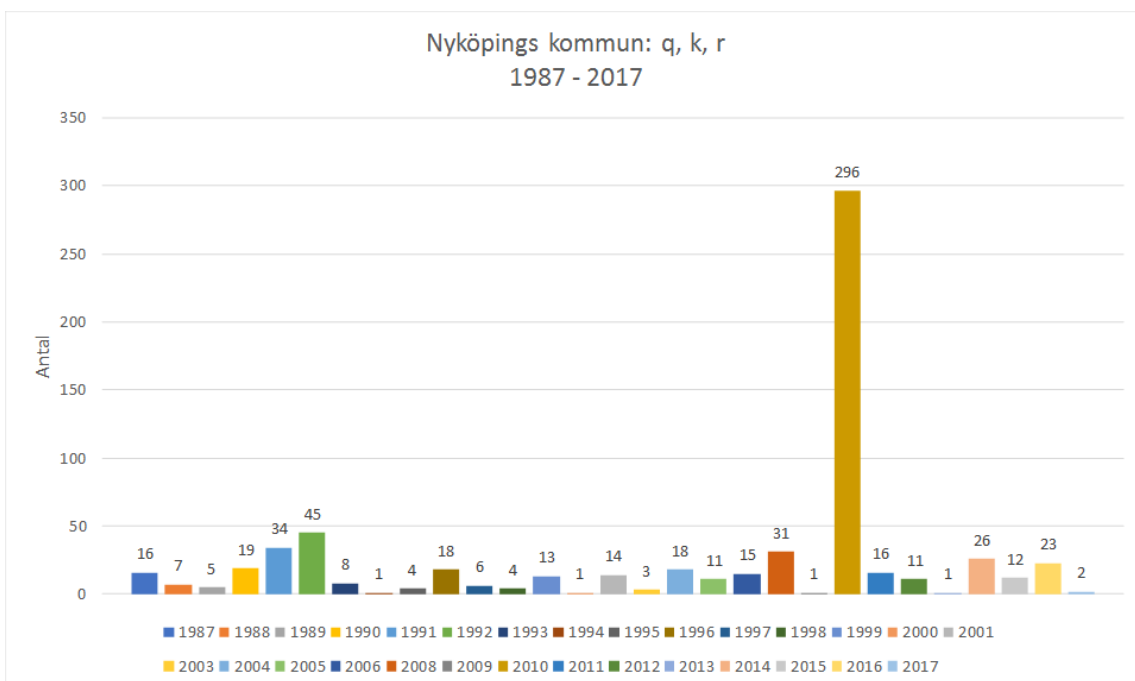
Katrineholm

I Katrineholms kommun har totalt 71 byggnader försetts med skydds- och varsamhetsbestämmelser och/eller rivningsförbud.



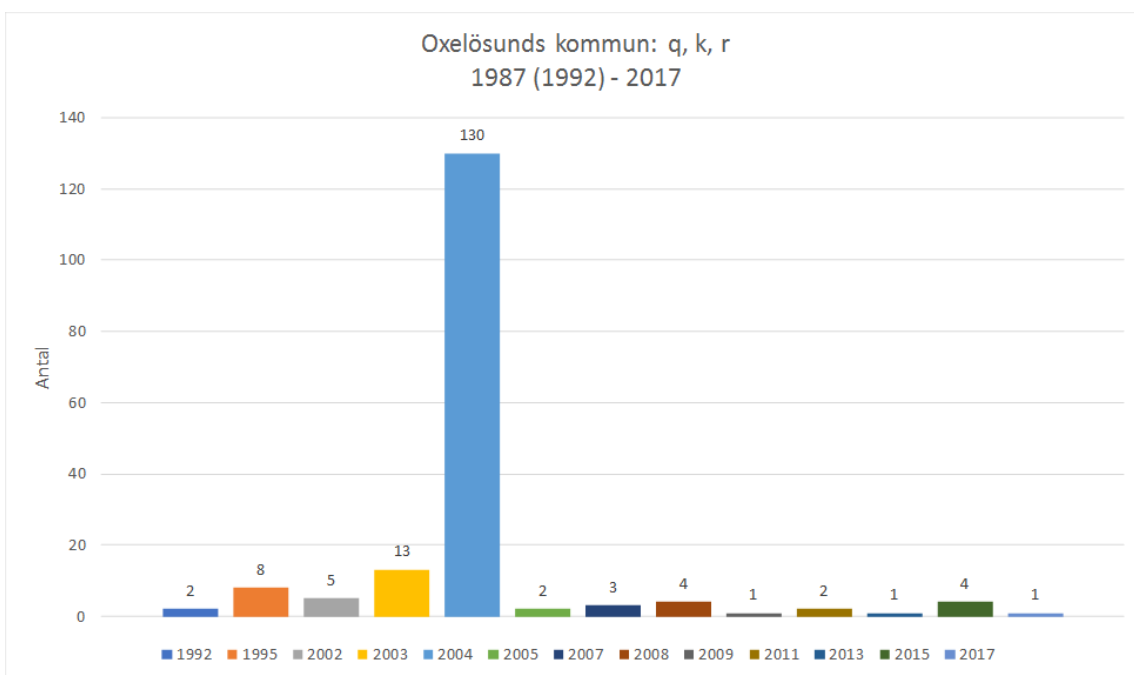
Nyköping

I Nyköpings kommun har totalt 661 byggnader försetts med skydds- och varsamhetsbestämmelser och/eller rivningsförbud.



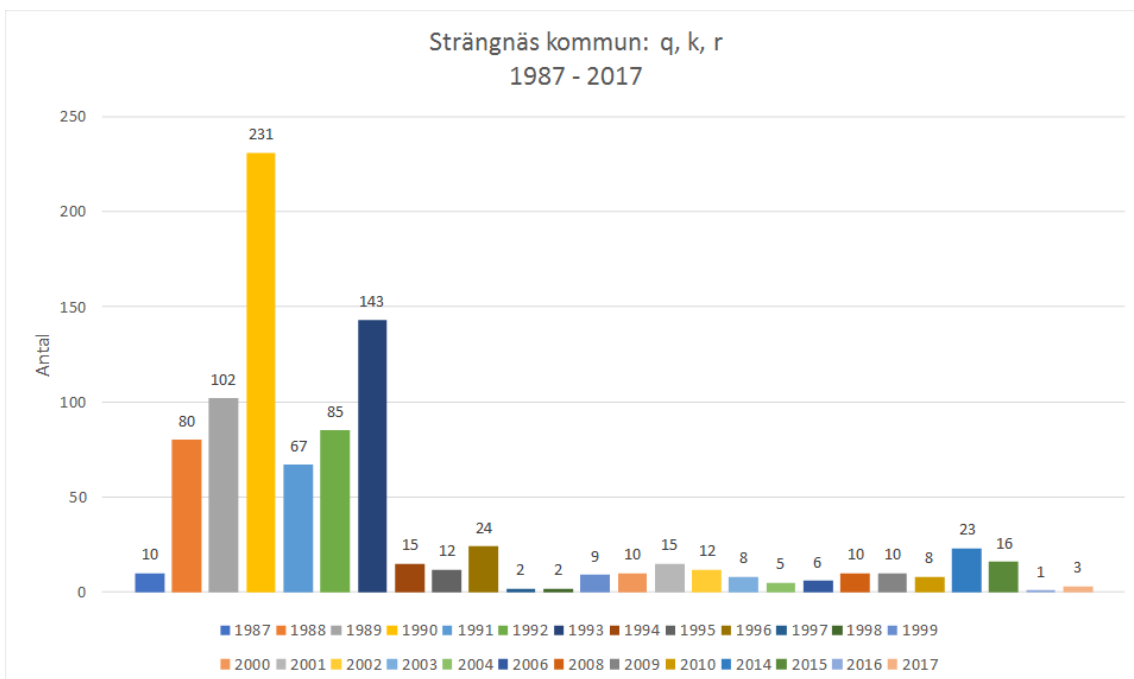
Oxelösund

I Oxelösunds kommun har totalt 176 byggnader försetts med skydds- och varsamhetsbestämmelser och/eller rivningsförbud.



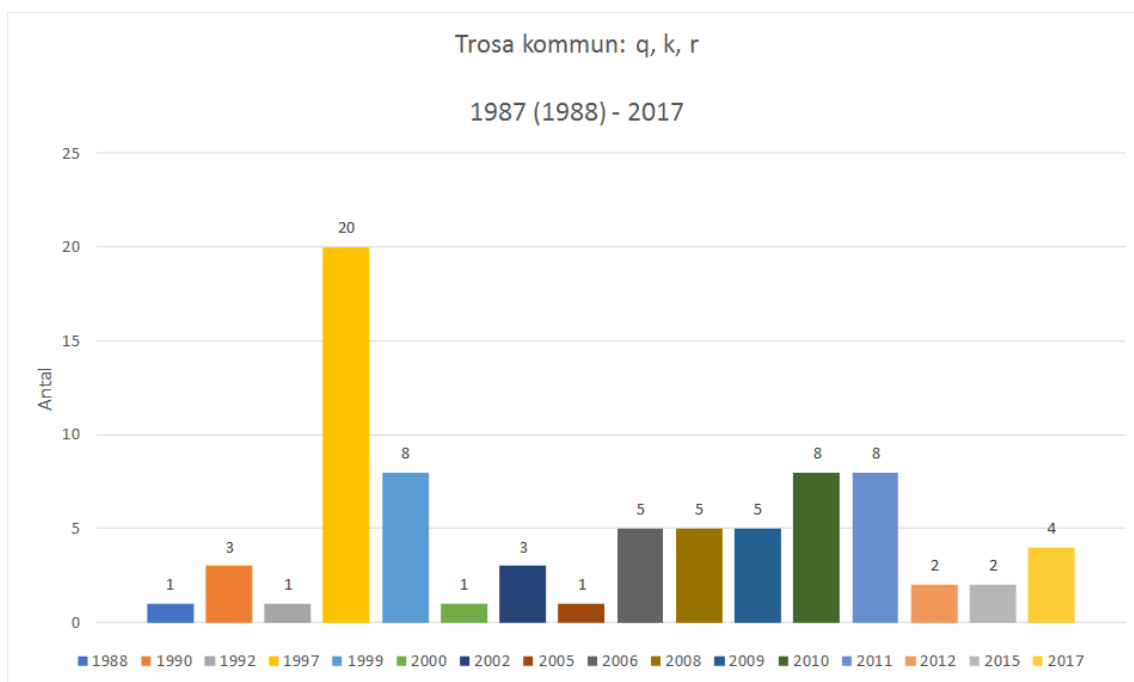
Strängnäs

I Strängnäs kommun har totalt 909 byggnader försetts med skydds- och varsamhetsbestämmelser och/eller rivningsförbud.



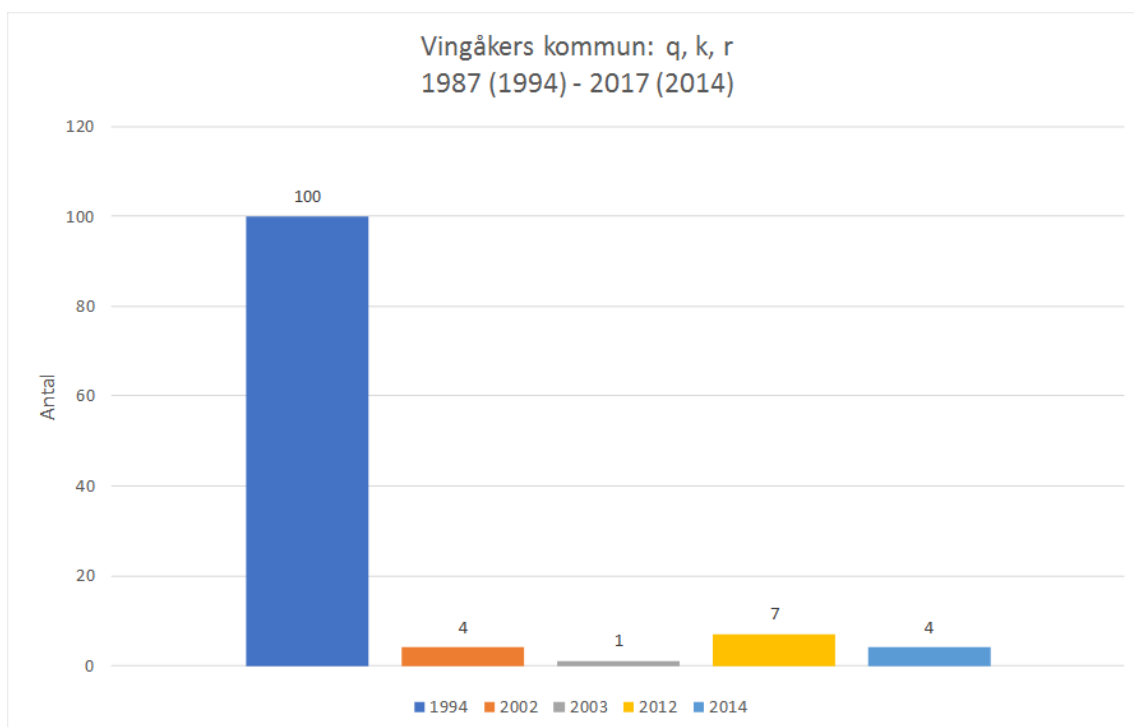
Trosa

I Trosa kommun har totalt 77 byggnader försetts med skydds- och varsamhetsbestämmelser och/eller rivningsförbud.



Vingåker

I Vingåkers kommun har totalt 116 byggnader försetts med skydds- och varsamhetsbestämmelser och/eller rivningsförbud.



8. Källor och litteratur

Miljömålsportalen, www.miljomal.se

Miljömålsenkäten, <http://www.boverket.se/sv/om-boverket/publicerat-av-boverket/oppna-data/miljomalsenkaten/>

Mål i sikte, Naturvårdsverket 2016

Steg på vägen, utvärdering av miljömålen, Naturvårdsverket 2012

PBL Kunskapsbanken- Kulturvärden i planeringen, www.boverket.se/sv/pbl-kunskapsbanken

Kulturvärden i planerings- och bygglovsprocesser, Riksantikvarieämbetet 2017:
http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/10799/Rapp2017_9.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Kulturvärden försvinner i byggprocessen, Riksantikvarieämbetet 2018: <http://raa.diva-portal.org/smash/get/diva2:1246354/FULLTEXT01.pdf>

Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse skyddad enligt PBL. Länsstyrelsen Västra Götaland, Rapport 2013:56

K-märkt? Skydd av kulturhistorisk bebyggelse i den kommunala planeringen, Länsstyrelserna, rapport 2013:13

Sörmlandsbygden 1988, del 1 och 2

Bebyggelseinventeringen, Hallands län, www.kulturmiljohalland.se/bebyggelseinventering

Lantmäteriets fastighetsregister, www.lantmateriet.se/sv/

Länsstyrelsen i Södermanlands län ger årligen ut ett stort antal rapporter och publikationer som samlas i Länsstyrelsens publikationsarkiv.

Rapporter och andra publikationer kan hämtas på följande webbadress:
www.lansstyrelsen.se/sodermanland/publikationer



LÄNSSTYRELSEN
Södermanlands län

www.lansstyrelsen.se/sodermanland